

УДК 343.2/.7 (091)

О. М. Мусиченко,
PhD, старший викладач
кафедри кримінального права та інших
кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗРОЗУМІЛОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЗА АВТЕНТИЧНИМ НАЦІОНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ X-XVIII СТОЛІТТЯ

Проаналізовано такі нормативні акти як Руська Правда, Судебник Казимира, Литовські Статути, «Права, за якими судиться малоросійський народ», що дало змогу простежити розвиток юридичної техніки і виявити напрямки, які використовували укладачі для зрозумілого викладу кримінально-правових норм. Встановлено, що на перших етапах формування юридичної техніки прагнення до зрозумілості відображалось лише у наближеності мови актів до живої народної розмовної мови. Поступово усвідомлювалося, що не лише удосконалення термінології, але й специфіка синтаксису, стандартизованість побудови окремих статей кримінального закону, чітка структура і послідовність розміщення матеріалу як в межах статей, так і в цілому, є необхідними для зрозумілості кримінального закону.

Ключові слова: кримінальний закон; зрозумілість закону; засоби юридичної техніки; Руська Правда; Литовські Статути; Права, за якими судиться малоросійський народ.

Постановка проблеми. Сучасні засоби юридичної техніки дозволяють створювати кримінальний закон, який відповідає засаді юридичної визначеності, тобто є зрозумілим, чітким, передбачуваним. Необхідність творення саме такого законодавства усвідомлювалася здавна, про що свідчать найдавніші національні правові пам'ятки та історія їх існування. На жаль, розвиток законодавства, в тому числі кримінального, відбувався за таких умов, коли традиції законотворення певною мірою втрачалися¹. Тому звернення до аналізу нормативно-правих актів, які містили і кримінально-

¹ Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культурологічний вимір: монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. С. 72–83.

правові норми, дозволяє визначити національні надбання щодо розвитку юридичної техніки кримінального закону.

Стан дослідження. Історичний аспект творення кримінального закону досліджували у своїх роботах такі науковці як Ю. Баулін, О. Козаченко, М. Колос, Е. Кісілюк, С. Ковальова, П. Музиченко, З. Тростюк, П. Фріс та ін. Однак питань аналізу засобів юридичної техніки, які використовувалися в найдавніших джерелах, і які були спрямовані на забезпечення зрозумілості кримінального закону, у своїх роботах автори не торкалися.

Мета даної публікації полягає в аналізі засобів оформлення приписів кримінально-правового характеру, що містяться в найдавніших нормативно-правових актах, які діяли на території України і визначаються нами як автентичні національні акти з огляду на мову їх написання, історію творення текстів.

Виклад основного матеріалу. Прагнення до зрозумілого викладу проглядалося в найперших нормативно-правових актах, що діяли на території сучасної України. Руська Правда – найдавніший письмовий кодифікований акт, що складений у XI столітті в Київській Русі. Дослідження цієї історичної пам'ятки має значення для сучасних наукових пошуків, адже «історичний тип Руської Правди і сучасної вітчизняної системи законодавства, не дивлячись на минуле тисячоліття, має спільні риси. Саме вони відображають наступність у правовій системі України, започаткованої звичаєвим правом Київської Русі, Правдою Ярослава Мудрого»².

Усі списки Руської Правди (а їх налічується більше 100) прийнято поділяти на три редакції: Коротка Правда, Просторова (Широка, Розширена) Правда, Скорочена Правда. Коротка Правда у своїй більшості містить кримінально-правові і процесуальні норми.

² Єрмолаєв В. М. Правда Руська Ярослава Мудрого: до витоків і традицій вітчизняного законодавства. *Проблеми законності*. 2015. № 129. С. 8.

Аналіз фундаментальних студій, присвячених історичним та мовним аспектам цієї пам'ятки, дозволив зробити певні висновки стосовно правових питань, зокрема щодо становлення юридико-технічних вимог до мовного вираження кримінально-правових заборон та відповідних наслідків за їх порушення.

Так, один з перших дослідників мови Руської Правди Є. Карський, вивчаючи мову цієї пам'ятки за Синодальним списком, вважаючи його найдавнішим, робить висновок, що чим старша редакція Руської Правди, тим яскравіший у ній народний колорит, бо переписувачі Руської Правди часів Ярослава ще не встигли виробити строго стилізованої літературної мови³.

Відомо, що писемна мовна ситуація за часів Київської Русі характеризувалася білінгвізмом, тобто паралельно існувало дві мови – церковнослов'янська та давньоруська (давньоруськоукраїнська, давньокиївська). Дослідник історії тексту Руської Правди І. Білецький, аналізуючи певні словоформи, сполучення букв, що зустрічаються в різних списках Руської Правди доходить до висновку, що вони занесені з живої київської мови (мьчь, ьск, -ьств, -ьц)⁴. В. М. Лешков підкреслював, що Руська Правда відрізняється від *Leges Barbarorum* народністю мови, повнотою змісту⁵.

Слід також вказати, що відповідно до збережених літературних пам'яток, писемну давньоруську мову поділяють на декілька стилів: високий, середній і низький. Віднесення Руської Правди В. М. Русанівським до «зниженого» стилю писемної мови⁶ свідчить про наближеність мови цієї пам'ятки до живого народного мовлення, порівняно з іншими літературними

³ Карский Е. Ф. Русская Правда по древнейшему списку. Ленинград: Издательство Академии наук, 1930. С. 20.

⁴ Білецький Л. Руська Правда й історія її тексту / за ред. Ю. Книша. Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1993. С. 120-125.

⁵ Лешков В. М. Русский народ и государство. История русского общественного права до XVIII века / *Антологія української юридичної думки*. В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемчушенко (голова) та ін. Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда / Упорядники: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, І. В. Музика, І. К. Омельченко; відп. редактор І. Б. Усенко. К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2002. С. 136.

⁶ Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Підручник. К.: АртЕк, 2001. С. 12.

пам'ятками. Це переконує в тому, що вже у XI столітті виявлялась тенденція до використання при написанні нормативно-правового акта мови, зрозумілої для адресатів акта, якими відповідно до першого новгородського літопису, були воїни – новгородська дружина, якій Ярослав Мудрий, відпускаючи додому, дав, окрім винагороди за допомогу в перемозі, «правду і устав», сказав: «По сей грамоте ходите, яко же списах вам, тако же держите. А се есть Правда Русска»⁷, вказуючи на обов'язкове дотримання писаних норм Правди.

Звертає увагу на себе і точність формулювань норм у Руській Правді, зокрема, кримінально-правових. Так, професор Університету св. Володимира в Києві М. Д. Іванишев, досліджуючи Руську Правду у порівнянні із законодавством германських народів, визнає те, що, наприклад, стаття 1 Короткої Правди, де визначено, хто саме має право помсти за вбитого, точно встановлює коло таких осіб «мстити брату брата, либо сынови отца, либо отцу сына, либо брато чаду, ли сестрину сынови», на відміну від порівнюваних германських норм, відповідно до яких право помсти має увесь рід⁸.

Якщо в ст. 1 вважаємо за виправданий такий виклад норми з конкретним переліком осіб, які мають право помсти, то в інших статтях Короткої правди, що містять кримінально-правові заборони, помічаємо тенденцію до казуїстичного викладу: вказівка на знаряддя, якими наносяться побої: батіг, жердь, долоня, чаша, ріг, тупий бік знаряддя (ст. 3); удар мечем в ножнах чи рукояткою меча (ст. 4); вказівка на органи, при пошкодженні яких настає покарання (нога, рука, палець), з конкретним переліком наслідків (кульгавість, усихання) (ст. 5-7); крадіжка коня, корови, качки, гуся, яструба,

⁷ Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах / Под общ. ред. д.ю.н., профессора О. И. Чистякова. Том I. Законодательство Древней Руси. М.: Юридическая литература. 1984. С. 37.

⁸ Іванишев Н. Д. О плате за убийство в древнем русском и других славянских законодательствах в сравнении с германскою вирою. *Антологія української юридичної думки*. В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемчушенко (голова) та ін. Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда / Упорядники: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, І. В. Музика, І. К. Омельченко; відп. редактор І. Б. Усенко. К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2002. С. 45.

сокола тощо (ст. 31, 36, 37). Звичайно, це стародавній акт, який укладався на основі звичаєвого права, нормативно закріплював найбільш поширені конкретні випадки з юридичної практики, і саме такий спосіб викладу притаманний першим кодифікованим актам. Однак, слід вказати на момент, що свідчить про намагання наступних редакторів Руської Правди удосконалювати юридичну техніку. Як приклад переходу від казуїстичного до абстрактного викладу кримінально-правових норм, можна назвати заміну конкретних вказівок на предмет викрадення «конь», «говяда», «корова» (ст. 21 Короткої Правди) до узагальненого «у которое татьбы» (яка-небудь крадіжка) (ст. 40 Широкої Правди).

Звертають на себе увагу особливості синтаксичних конструкцій кримінально-правових норм в Руській Правді. Це в основному конструкції із підрядно-сурядним сполучниковим зв'язком, причому з підрядним зв'язком умови (якщо – то), який передається сполучниками *аще, аже, оже* ли. Трапляється і безсполучниковий сурядний зв'язок. Характерним є однотипність синтаксичних конструкцій, що є однією з основних рис Особливої частини сучасного КК України. Підкреслимо, що синтаксичні зв'язки у реченнях, де викладені кримінально-правові норми, більш прості, аніж процесуальні норми, чи норми спадкового права. Для прикладу наведемо ст. 99 Широкої Правди «А се о Заднице» (Про спадщину). У ньому виділяємо аж 6 сурядних частин із сполучниковим зв'язком, в більшості з'єднані давніми сполучниками «а», крім того, майже в кожній частині – підрядні однорідні зв'язки умови чи з'ясувальні підрядні зв'язки⁹.

З погляду становлення й розвитку юридичної техніки викликає інтерес робота І. Білецького стосовно історії тексту Руської правди. Так, учений вказує, що зміна статті завжди йшла поряд з редакційною або

⁹ Мусиченко О. М. Деякі аспекти юридичної техніки викладу кримінально-правових норм в Руській Правді. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2016*: збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 106-107.

кодифікаційною переробкою тексту¹⁰. Так, якщо в тексті копії були незрозумілі слова, речення, а то й цілі періоди, переписувачі виправляли їх на зрозумілі для них. Наприклад, первісне слово «безажю» (у значенні без потомства), що траплялось у ранніх списках, у списках XIV–XV століть був змінений на словосполучення «без дѣтей», який був більш зрозумілішим для переписувачів. Часто зміни первісного тексту були спричинені впливом місцевої говірки переписувача, для якої змінене слово вважалось більш правильним, аніж в оригіналі.

Слід вказати і на наявність заголовків у Широкій Правді, на відміну від Короткої: «О убийстве», «Оже станеть без вины на разбои», «А придет кровав муж», «О татбе» тощо, що свідчить про вдосконалення техніки юридичного письма, адже наявність заголовків статей допомагають краще орієнтуватися в нормативному матеріалі. Широка Правда містила вже більшу кількість норм і заголовки були доцільними.

Звертають на себе увагу такі моменти, що свідчать про вдосконалення укладачем Скороченої Правди законодавчої юридичної техніки: відкидання усіх історичних екскурсів про синів Ярослава та їх в'їзд (ст. 19 Короткої Правди і ст. 2 Широкої Правди), про з'їзд Володимира Всеволодовича (ст. 53 Широкої Правди) як зайві; відкидання усіх статей, що говорять про класову чи соціальну різницю, відкидання деталей; тенденція до впорядкування статей одного змісту; заміна деяких слів (наприклад, «смерд» на часи редакції Скороченої Правди використовувалась як лайлива назва); виправлення незрозумілих слів шляхом притягнення зрозумілих із Короткої Правди; відкидання частин статей «через їх попсованість і розтягненість» тощо. Отже, така редакція Руської Правди є не просто скорочений варіант Широкої Правди, а важливий крок до кодифікаційних процесів, а також до визначення напрямків вдосконалення юридичної техніки.

¹⁰ Білецький Л. Руська Правда й історія її тексту / за ред. Ю. Книша. Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1993. С. 45.

Наступні правові пам'ятки, які потребують аналізу, є ті, що діяли на території Великого князівства Литовського: Судебник короля Казимира IV 1468 року та Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 років. Ці акти діяли, крім етнічних литовських, також на українських та білоруських землях і князівствах.

Судебник вважають першим кодексом кримінального права (як матеріального, так і процесуального). У наукових джерелах іноді говориться про певний «примітивізм», обмеженість змісту Судебника Казимира Ягайловича, така думка існує через те, що в ньому зосереджені здебільшого норми, які встановлюють відповідальність за крадіжку, привласнення. Однак, поділяємо точку зору С. Г. Ковальнової, яка у своєму монографічному дослідженні переконливо доводить, що обмеження змісту Судебника передусім пов'язана з його призначенням – для потреб вотчинного судочинства, це була своєрідна практична інструкція для правозастосовців-землевласників, при складанні Судебника законодавцю не було потреби згадувати про тяжкі злочини, оскільки доменіальні суди їх не розглядали¹¹. Цікавою є наступна думка дослідниці: «оскільки призначенням кодексу було надати інструкції для відправлення правосуддя, логічним було систематизувати в основному знайомі, звичні норми, які не входили у протиріччя зі свідомістю населення»¹². Дане твердження переконує в тому, що лише такі норми є дієвими, ефективними, які відповідають колективній свідомості, є знайомими, тобто зрозумілими населенню.

Призначення Судебника, кримінально-правовий характер його норм, які спрямовані на охорону найбільш поширених відносин, обумовлюють специфічні риси юридичної техніки даного нормативного акта, які у сукупності вказують на прагнення до зрозумілого викладу правового матеріалу в Судебнику.

¹¹ Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича: Монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. С. 19-20.

¹² Там само. С. 25.

По-перше, він відрізняється лаконічністю. Уже на той час структура законодавчого акта (формуляр) набула усталеної форми. В Судебнику ця структура є спрощеною. Більш того, щоб не гаяти час на переписування тих місць, що не мають суто практичного значення, при переписуванні пропускалися і ті елементи, які містились в оригіналі (компоненти протоколу).

По-друге, чітко простежується систематизація норм Судебника. В основній частині можна виділити групи норм: відповідальність злодія, його співучасників, членів його родини, осіб, які тримали у себе лежнів, за крадіжку (статті 1-8); організація суду та судочинства (статті 9-12); кваліфіковані крадіжки і відповідальність за них (статті 13-19); розгляд земельних суперечок і їх відповідальність за наїзди і поруби (статті 20-22); відповідальність за інші правопорушення: привласнення речей, невільників, урок мостникам (статті 23-25). Прагнення до систематизації правового матеріалу присутній в аналізованій вище Руській Правді, Судебник продовжує цю традицію. Додамо, що в привілеях, які є вагомим пластом законодавства того часу, норми є здебільшого хаотичними та несистематизованими.

По-третє, використання руських термінів замість іншомовних на позначення нових видів покарань (ув'язнень, побиття, тортур замість традиційних давньоруських штрафів), запозичених з римського, канонічного, магдебурзького права: «в неволю взяти», «смертною раною казнити», «домучатся татбы», «сказнити и пробити», «узвесети». Це є свідченням призначення Судебника для широкого загалу – навряд чи пересічні провінційні землевласники були добре обізнані з тонкощами латини. Однак, можна також стверджувати, що дані норми повинні були бути зрозумілими і тим, на кого вони поширювалися – простому люду.

«Статут Великого князівства Литовського» (далі – ЛС) 1529 р., як і його наступники – 1566 р. та 1588 р., не схожі на інші ранньофеодальні

судебники Європи «не лише за своїм обсягом, й за змістом, за завершеністю правових формулювань, досконалістю правової мови і, найголовніше, за властивим для цього Статуту слов'янським духом, поєднаним з ідеями європейського Ренесансу»¹³. Досконалість ЛС, як для того часу, підтверджує те, що на деяких українських землях вони діяли аж до 40-х років ХІХ ст.

Слід вказати, що як і Руську Правду, ЛС не друкували, а переписували, а ті, хто робив копії, оскільки не існувало на той час єдиних правил правопису, намагалися наблизити писані закони до населення, тому виражали їх тим діалектом, яким і самі добре володіли, і люди в тій місцевості, для якої переписувався Статут. Як відомо, Другий Статут діяв на власне литовських і білоруських землях досить короткий час – лише до 1588 р., а от основний ареал його розповсюдження – українські землі, і саме його називають «Волинським». Мову списків Другого Статуту, які дійшли до нас дослідники називають староукраїнською. Один з його кодифікаторів Лев Сапега писав: «А вже якому народу і соромно прав своїх не знати, поготів і нам, адже не *чужою* якою мовою, але своєю власною права писані маємо...»¹⁴. Зазначимо, що іншу, чужу мову він вважав латинську, якою було написано більшість законів у феодальній Європі.

При порівняльному аналізі кримінально-правових норм ЛС, особливо текстів 1529 р., 1566 р., 1588 р. звертає на себе факт їх поступового техніко-юридичного удосконалення, прагнення до більш зрозумілого, чіткішого, систематизованішого текстуального викладу.

Передусім слід підкреслити наявність реєстру в усіх ЛС – своєрідного змісту, де вказується номер розділу (наприклад, «реєстр розділу 1-го»), назва

¹³ Музиченко П. П. Статути Великого князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. Вип. 49. Одеса: Юридична література, 2009. С. 8.

¹⁴ Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. – Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. – Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. С. 23.

розділу, номери і заголовки артикулів. Такий підхід в першу чергу слугував кращому орієнтуванню в правовому матеріалі тих, хто користувався ЛС.

Окремо слід охарактеризувати назви артикулів. До речі, в Першому ЛС слово «артикул» поряд з назвою не використовувалося, хоча в самому тексті воно зустрічалося. В Других, Третіх ЛС у заголовках вже наявний термін «артикул». Як зазначала З. А. Тростюк, «назви відіграють важливу роль у сприйнятті, розумінні всього законодавчого тексту, що визначає його правильне та ефективне застосування у конкретній ситуації... Досить часто якість формулювання назв є показником якості змісту законів, його структурних частин»¹⁵. Учена відносить до загальних вимог термінологічного апарату стосовно назв такі як офіційний характер, чіткість, зрозумілість, єдність термінології у назвах, стислість назв.

Спосіб формулювання назв статей, що містять кримінально-правові норми, є не однаковий в ЛС. Їх можна поділити на такі види: описовий спосіб (наприклад, «Про згвалтування жінок і дівчат», «Про сварки», «Головщини ремісникам», «Про захоплення стада кінського»); короткий опис умови дії правової норми (наприклад, «Якби слуга вбив або поранив свого пана», «Якби було вбито когось із братів, або їхнього брата», «Яка б худоба або пес сусідам шкоду вчинив»); короткий припис (наприклад, «Людина вільна за жодний злочин у неволю віддана бути не має», «Невільники мають бути з трьох причин»). Звичайно, більш досконаліший з позиції техніко-юридичних вимог, є перший, описовий спосіб формулювання назв. Це розуміли і укладачі наступних статутів після ЛС 1529 р. Тому спостерігаємо скорочення назв, сформульованих шляхом опису умови дії. Так, приміром, якщо в розділі 7 Статуту 1529 р. таких було 21 з 30 артикулів, то в аналогічному за змістом розділі 11 Статуту 1566 р. їх залишилося 18 з 35 артикулів. Причому не лише кількість, а й назви у Статуті 1588 р. стали більш лаконічними. Порівняймо,

¹⁵ Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. К.: Атіка, 2003. С. 55-56.

наприклад, назви аналогічних артикулів «Якби хтось вчинив напад на іншого або вкрав щось, або чиясь людина перейшла до іншого, а потерпілий буде мовчати протягом десяти років» (арт. 27 розділу 7 Статуту 1529 р.) і «Прострок давності нак гвалт або злодійський напад» (арт. 32 розділу 11 Статуту 1566 р.).

Прагнення до більш виразної систематизації спостерігається на прикладі доопрацювання законотворцями структури Другого ЛС. Якщо у Першому ЛС кримінально-правові та кримінально-процесуальні норми своє відображення знайшли у 7, 11-13 розділах, і 7-й розділ чомусь певним чином був відокремлений від інших кримінально-правових норм, то вже у Другому ЛС норми, які були розміщені в 7-му перенесені в 11-й розділ, таким чином кримінально-правові та процесуальні норми були розміщені в 11-14 розділах. Таке ж розміщення збереглося і в ЛС 1588 р.

Крім того, деякі норми, які розміщувалися в різних артикулах, а то й розділах, були логічно об'єднані в одному артикулі. Для прикладу, арт. 4 розділу 7 «Якби хто убив насильника і його співучасників у своєму домі або під час нападу» і арт. 21 розділу 13 Першого ЛС «Якби хто у своєму домі поранив злодія, коли той обкрадав» містили правила щодо необхідної оборони, вони були об'єднані однією нормою (арт. 6 розділу 13 Другого ЛС «Якби хто вбив насильника і посібників його у домі своєму»). Хоча в назві останнього артикулу це не відображено, але в змісті йдеться і про вбивство, і про поранення під час оборони власного будинку. Такий же підхід зберігся і в Третьому ЛС (арт. 19 розділу 11).

Про намагання до абстрактного викладу кримінально-правових норм свідчить використання узагальнюючих слів: «при костелі, на торгу або у полі, *будь-де* (курсив наш. – О.М.), і теж побоїв не наніс» після казуїстичного викладу (арт. 3 розділу 13 Другого ЛС); «вбивши когось у домі, у господі, на вулиці, на дорозі *чи де інде* (курсив наш. – О.М.)» (арт. 4 розділу 11 Другого ЛС, арт. 4 розділу 11 Третього ЛС), чого не спостерігалося в Першому ЛС.

Очевидно, що доповнення, уточнення у ЛС різних редакцій аналогічних кримінально-правових норм було пов'язано з певними пробілами, з якими зустрічалися при правозастосуванні.

Містили уточнення окремі диспозиції: «якби чийсь пес коня, вола або яку-небудь іншу скотину вкусив» (арт. 14 розділу 12 Першого ЛС) змінилося на «коли б кого пес неприв'язаний укусив з чийогось цькування» (арт. 13 розділу 13 Другого ЛС). Уточнювалась, приміром, сума нав'язки при неповерненні невільного (в арт. 8 розділу 11 Першого ЛС йшлося про обов'язок сплатити нав'язку, а в арт. 9 розділу 12 Другого ЛС – про конкретну суму – «кожен тиждень – по шість грошей»).

Викладені та інші факти свідчать про поступове удосконалення юридичної техніки ЛС, про визнання таких вимог до формулювання норм як системність, чіткість, зрозумілість правових норм. Очевидно, що оскільки норми як Першого, так і наступних ЛС не були мертвими нормами, ними активно користувалися, зверталася увага на певні прогалини при їх правозастосуванні, які в подальшому усувалися шляхом удосконалення як структури, так і власне тексту правових встановлень.

«Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. (далі – «Права...») визнаний дослідниками одним з найдосконаліших нормативно-правових актів для свого часу. Відомо, що мета створення даного акта – кодифікація усіх правових норм, які діяли на території Лівобережної України, після її приєднання до Російської імперії. Створена спеціально для цього комісія, а саме її склад – відомі на той час українські правники, тривала й кропітка 15-річна робота над актом дали свій результат, адже повнота й чіткість викладу норм, використовувана юридична термінологія дозволили створити кодекс, який був набагато досконалішим, ніж тогочасні акти. На жаль, «Права...» так і не набули законної сили через те, що на час завершення роботи над ними Україна втратила рештки автономії і на неї

поширилося російське законодавство. Втім, даний акт використовували довгий час як підручник з українського права, як своєрідний коментар до ЛС.

«Права...» поділені на 30 глав, які регулюють або охороняють однорідні відносини, що яскраво ілюструють назви глав. Кримінально-правові та ще повністю не відмежовані від них кримінально-процесуальні норми зосереджені в главах 20-24 «Прав...»¹⁶.

«Права...» мають чітко виражену структурованість. Кожна з глав поділена на відповідну кількість артикулів, більшість з яких складається з пунктів, чого не спостерігаємо у попередніх аналізованих нормативних актах. Артикули переважно містять декілька норм, а пункти – одну. Своєрідною і досить цікавою є побудова артикулів. Так, вони пронумеровані з 1-ї в кожній главі, далі міститься назва артикула, а потім – пронумеровані пункти з назвами кожного, і лише після назв пунктів міститься зміст кожного з пунктів, знову з нумерацією. Така структура, наявність назв пунктів – новела для того часу, яка допомагала орієнтуватися у правовому матеріалі, що, до речі, не спостерігалось в законодавстві імперського та радянського періодів аж до 1960 р.

У нормах аналізованих глав кримінально-правового характеру можна виділити типові конструкції, частини норми відокремлені своєрідними словами-маячками. Так, починаються словами «Естли бь же тоть...», «когда бы тоть...», «который бы...», «естли бы который», «буде же бы кто» і под., санкцію можна виділити за словами «таковий убійца...», «такового...», «тогда же..», «то таковаго...», «то с нымъ поступать...», «оного жь...» тощо.

У тексті використовуються відсилки на інші норми, наприклад: «надлежить в суде поступать какъ главы 27 в артикуле 4 в пункте 4 показано», «какъ в семь же артикуле в пунктах 2, 3 и 4 показано», «какъ сея главы в артикуль 1 показано», «в артикулах главы 10 о вдовахъ венованыхъ и детехъ

¹⁶ Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / Відп. ред. та автор передмови академік НАН України Ю. С. Шемшученко. Київ, 1997. 546 с.

ихъ написано»¹⁷. На відміну від попередніх актів, які дослівно або наближено повторювали матеріал інших статей, відсилні норми в «Правах...» зустрічаються дуже часто.

Використання типових юридичних конструкцій, притаманних і сучасній кримінально-правовій нормі, відсилок до інших артикулів роблять текст «Прав...» більш стислим, доступнішим для розуміння, на відміну від останнього ЛС.

Зауважимо, що «Правам...» так само, як і попереднім актам, притаманний здебільшого казуїстичний виклад диспозицій кримінально-правових норм. Наприклад, в п. 2 арт. 1 глави 20 місце посягання вказується шляхом перерахування: «на чій шляхетській или воинскаго званія человека домъ, гумно, загородный дворъ, или хуторъ, где скоть и иные его пожитки содержатся, или на мелници, или плуги, и прочее»¹⁸.

Крім зазначених, «Права...» характеризуються й іншими позитивними моментами, які забезпечують зрозумілість даного акта: намагання абстрактного викладу окремих статей: «за каждый гвалтъ или насиліе, от кого бь кому ни учинилось» (п. 1 арт. 1 глави 20), «кто чію скотину нарочно и безъ всякой поричини убеть» (п. 1 арт. 2 глави 22), закріплення тогочасних термінів, які потім зустрічаються в тексті часто: «Прелюбодей есть всякъ тотъ, который имея законную жену свою с чужими мужатими, или хотя с безмужными женами, такожъ и всякая жена, которая имея мужа законного с чужими женатими мужами или хотля и зъ безженными телесно совокупляется» (арт. 1 глави 23)¹⁹, використання кримінально-правових термінів: «судимъ и приговариванъ», «с умышленіемъ», «в смерть убить», «воровство» тощо.

¹⁷ Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / Відп. ред. та автор передмови академік НАН України Ю. С. Шемшученко. Київ, 1997. С. 349, 350, 352.

¹⁸ Там само. С. 349.

¹⁹ Там само. С. 412.

Звичайно, «Права...» ще не містили визначень таких узагальнених кримінально-правових понять як злочин, покарання, вина, необхідна оборона, був відсутній чіткий поділ на матеріальні та процесуальні норми, однак, усі вищезазначені позитивні моменти, використовувані засоби тогочасної юридичної техніки дозволяють зробити висновок про те, що кримінально-правові норми даного акта відповідали розвиткові тогочасного національного кримінального права, а то й були на щабель вище європейських законів, адже основним недоліком тогочасного кримінального законодавства Європи була його складність. Щодо «Прав...», на думку М. І. Колоса, є всі підстави стверджувати, що їх положення можна було б застосовувати і вони були зрозумілі всім суб'єктам правових відносин²⁰. Цю думку підтверджує і наш, навіть побіжний, аналіз тексту глав 21-24 даної пам'ятки національного права, норми яких є здебільшого кримінально-правового характеру.

Висновки. Аналіз текстів Руської Правди (різних редакцій), трьох Литовських Статутів, Судебника Казимира, «Прав...» показав поступове формування автентичної національної традиції законотворення, удосконалення юридичної техніки викладу кримінально-правових норм. Дані акти, порівняно з тогочасними європейськими, що відзначалися складністю для сприйняття і розуміння, можна було б застосовувати і вони були зрозумілі суб'єктам правових відносин. Для цього використовувалися і згодом удосконалювалися мовностилістичні засоби: власне мова актів в умовах диглосії наближалася до народної; заміна в процесі редагування слів на більш зрозуміліші населенню; намагання точно описати діяння шляхом казуїстичного викладу, і разом з цим усвідомлення необхідності абстрактного викладу (поки що лише доповненням переліків узагальнюючими словами); однотипність конструювання кримінально-

²⁰ Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X - початок XXI століття): моногр.: [у 2 т.]. Київ, Острог, 2011. Т. 1: Освіта, наука, законодавство. С. 150.

правих заборон; наявність назв; більш логічна систематизація нормативного матеріалу, структурування як актів в цілому, так і окремих кримінально-правових заборон.

Список використаних джерел

1. Білецький Л. Руська Правда й історія її тексту / за ред. Ю. Книша. Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1993. 166 с.
2. Єрмолаєв В. М. Правда Руська Ярослава Мудрого: до витоків і традицій вітчизняного законодавства. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 3–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_129_3 (дата звернення: 18.06.2021)
3. Іванишев Н. Д. О плате за убийство в древнем русском и других славянских законодательствах в сравнении с германскою виурою. *Антологія української юридичної думки*. В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемчушенко (голова) та ін. Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда / Упорядники: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, І. В. Музика, І. К. Омельченко; відп. редактор І. Б. Усенко. К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2002. С. 35–48.
4. Карский Е. Ф. Русская Правда по древнейшему списку. Ленинград: Издательство Академии наук, 1930. 114 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2019/Karskij_Russkaja_Pravda_po_drevnejshemu_spisku_1930.pdf (дата звернення: 15.06.2021).
5. Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича: Монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 112 с.
6. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культурологічний вимір: монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. 504 с.
7. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X - початок XXI століття): моногр.: [у 2 т.]. Київ, Острог, 2011. Т. 1: Освіта, наука, законодавство. 448 с.
8. Лешков В. М. Русский народ и государство. История русского общественного права до XVIII века. *Антологія української юридичної думки*. В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемчушенко (голова) та ін. Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда / Упорядники: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, І. В. Музика, І. К. Омельченко; відп. редактор І. Б. Усенко. Київ: Видавничий дім «Юридична книга», 2002. С. 49–136.
9. Музиченко П. П. Статути Великого князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. Вип. 49. Одеса: Юридична література, 2009. С. 7–14.
10. Мусиченко О. М. Деякі аспекти юридичної техніки викладу кримінально-правових норм в Руській Правді. *Новітні кримінально-правові*

дослідження – 2016: збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 104–109.

11. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / Відп. ред. та автор передмови академік НАН України Ю. С. Шемшученко. Київ, 1997. 546 с.

12. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах / Под общ. ред. д.ю.н., профессора О. И. Чистякова. Том I. Законодательство Древней Руси. Москва: Юридическая література. 1984. 434 с.

13. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Підручник. Київ: АртЕк, 2001. 392 с.

14. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. – Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. – Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с.

15. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ: Атіка, 2003. 144 с.

REFERENCES

1. Biletskyi, L. (1993). *Ruska Pravda y istoriia yii tekstu*. Yu. Knysh (Ed.). Vinnipeh: Ukrainska Vilna Akademiia Nauk v Kanadi [In Ukrainian].

2. Iermolaiev, V. M. (2015). *Pravda Ruska Yaroslava Mudroho: do vytokiv i tradytsii vitchyznianoho zakonodavstva*. *Problemy zakonnosti, issue 129, 3-10*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_129_3 [in Ukrainian].

3. Yvanyshev, N. D. (2002). *O plate za ubyistvo v drevnem russkom y druhykh slavianskykh zakonodatelstvakh v sravnenyy s hermanskoiu vyroiю*. *Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky*. V 6 t. Yu.S. Shemchushenko, I. B. Usenko. (Eds.). Tom 2: *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: Ruska Pravda*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Iurydychna knyha», 35-48 [In Russian].

4. Karskyi, E. F. (1930). *Russkaia Pravda po drevneishemu spysku*. Leningrad: Yzdatelstvo Akademyy nauk. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIY_2019/Karskij_Russkaja_Pravda_po_drevnejshemu_spysku_1930.pdf [In Russian].

5. Kovalova, S. H. (2009). *Sudebnyk velykoho kniazia Kazymyra Yahailovycha: Monohrafiia*. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].

6. Kolos, M. I. (2011). *Kryminalne pravo v Ukraini (X - pochatok XXI stolittia): monohr.: [u 2 t.]*. Kyiv, Ostroh, T. 1: Osvita, nauka, zakonodavstvo [in Ukrainian].

7. Kozachenko, O. V. (2011) *Kryminalno-pravovi zakhody: kulturo-antropolohichniy vymir: monohrafiia*. Mykolaiv: Ilion [in Ukrainian].

8. Lieshkov, V. M. (2002). *Russkyi narod y hosudarstvo. Ystoriia ruskoho obshchestvennogo prava do XVIII veka*. *Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky*. V 6 t. Yu. S. Shemchushenko, I. B. Usenko. (Eds.). Tom 2:

Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: Ruska Pravda. Kyiv: Vydavnychi dim «Iurydychna knyha», 49-136 [In Russian].

9. Muzychenko, P. P. (2009). Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho – vydatna pamiatka prava slovianskykh narodiv. *Aktualni problemy derzhavy i prava: zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 49. Odesa: Yurydychna literatura, 7-14 [in Ukrainian].

10. Musychenko, O. M. (2016). Deiaki aspekty yurydychnoi tekhniky vykladu kryminalno-pravovykh norm v Ruskii Pravdi. *Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia – 2016: zbirnyk naukovykh prats*. O. V. Kozachenko (Ed.). Mykolaiv: Ilion, 104-109 [in Ukrainian].

11. Prava, za yakymy sudytsia malorosiiskyi narod 1743 roku (1997). Yu. S. Shemshuchenko (Ed.). Kyiv [In Russian].

12. Rosyiskoe zakonodatelstvo X-XX vekov (1984). V deviaty tomakh. O. Y. Chystiakov (Ed.). *Tom I. Zakonodatelstvo Drevnei Rusy*. Moskow: Yurydycheskaia literatura [In Russian].

13. Rusanivskiy, V. M. (2001). Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy. Pidruchnyk. Kyiv: ArtEk [in Ukrainian].

14. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho (2004). U 3 t. – Tom III. *Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1588 roku: U 2 kn. – Kn. 2*. S. Kivalov, P. Muzychenko, A. Pankov (Eds.). Odesa: Yurydychna literatura, [in Ukrainian].

15. Trostiuk, Z. A. (2003). Poniatiniyi aparat Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Kyiv: Atika [In Russian].

Мусяченко О. М. Средства обеспечения понятности уголовно-правовых норм по аутентичному национальному законодательству X–XVIII веков

В статье проанализированы такие нормативные акты как Русская Правда, Судебник Казимира, Литовские Статуты, «Права, по которым судится малороссийский народ», что позволило проследить развитие юридической техники и выявить направления, которые использовали составители для понятного изложения уголовно-правовых норм. Установлено, что на первых этапах формирования юридической техники стремление к ясности отображалось только в близости языка актов к живой народной разговорной речи. Постепенно осознавалось, что не только совершенствование терминологии, но и специфика синтаксиса, стандартизованность построения отдельных статей уголовного закона, четкая структура и последовательность размещения материала как в разрезе статей, так и в целом, необходимые для понятности уголовного закона.

Ключевые слова: уголовный закон; понятность закона; средства юридической техники; Русская Правда; Литовские Статуты; Права, по которым судится малороссийский народ.

Musychenko O. M. Means of ensuring the understandability of criminal legal norms under the authentic national legislation of the X-XVIII centuries

In the article the normative acts that contained criminal law norms and operated on the territory of modern Ukraine were analyzed, which made it possible to trace the development of legal techniques and identify the directions used by the compilers for a clear statement of criminal law norms. It is established that at the first stages of formation of legal technique commitment for intelligibility was reflected only in the proximity of the language of acts (primarily vocabulary) to the living vernacular. It was gradually realized that not only the improvement of terminology, but also the specifics of syntax, standardization of individual articles of criminal law, clear structure and sequence of material both within articles and in general are necessary for intelligibility of the criminal law.

An analysis of the texts of Russkaya Pravda (various editions), three Lithuanian Statutes, "Rights under which the Little Russian people are tried" showed that during the existence and validity of these acts there was a process of forming an authentic national tradition of lawmaking, legal technique of criminal law was improving. These acts, compared to the then European ones which were difficult to perceive and understand, were easily applied and generally understandable to a wide range of subjects of criminal law. For this purpose, linguistic and stylistic means were used and subsequently improved: in the conditions of diglossia the language of normative acts was brought closer to the vernacular with the obligatory use of clear, according to their origin, legal tokens; an attempt to describe accurately the action through a casuistic statement and at the same time an awareness of the need for an abstract statement (so far only by supplementing the lists with generalizing words); uniformity of construction of criminal law prohibitions; more logical systematization of normative material, structuring both acts as a whole and certain criminal law provisions. At the same time the desire for accuracy and clarity gradually leveled such a requirement as conciseness.

Key words: *criminal law; intelligibility of the law; means of legal equipment; Russian Truth; Lithuanian Statutes; The rights under which the people of Little Russia are being tried.*